

THE INFLUENCE OF SOCIAL NORMS, BEHAVIOR AND LIFESTYLE ON THE FORMATION OF CULTURE

Gulnoza Karimova

senior lecturer

Fergana State University

Uzbekistan, Fergana

ABOUT ARTICLE

Key words: culture, social norm, behavior, lifestyle, material culture, spiritual culture, value, mass culture.

Received: 27.03.25

Accepted: 29.03.25

Published: 31.03.25

Abstract: All social sciences that study the phenomenon of culture approach it from the point of view of their object of study and methodology, but the differences between them remain relatively abstract to this day. Cultural studies is engaged in conducting such comprehensive scientific research as the study of the causes and conditions of culture, patterns of development and trends of development as a single system, the definition of its functions and structure. One of the tasks of cultural studies is also to study the totality of assessments of a scientist who has created scientific works in various fields (philosophy, theology, ethics, aesthetics, etc.) in relation to culture, its patterns and development trends. The article highlights the essence of the concept of culture, as well as philosophically examines the influence of social norms, behavior and lifestyle on the formation of culture.

MADANIYATNING SHAKLLANISHIDA IJTIMOIIY ME'YOR, XULQ-ATVOR VA TURMUSH TARZINING TA'SIRI

Gulnoza Karimova

katta o'qituvchi

Farg'ona davlat universiteti

O'zbekiston, Farg'ona

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: madaniyat, ijtimoiy me'yor, xulq-atvor, turmush tarzi, moddiy

Annotatsiya: Madaniyat hodisasini o'rganuvchi ijtimoiy fanlarning barchasi unga o'z tadqiqot obyekti va perdmoti nuqtayi

madaniyat, ma'naviy madaniyat, qadriyat, ommaviy madaniyat.

nazarlaridan kelib chiqib yondoshsalarda, lekin ular o'rtasidagi farqlar bugungi kungacha ham nisbatan mavhumligicha qolmoqda. Madaniyatshunoslik madaniyatning vujudga kelish sababi va shart-sharoitlarini, taraqqiyot qonuniyati va rivojlanish tendensiyasini yagona bir sistema sifatida o'rganish, uning vazifalari va tuzilishini aniqlash kabi mujassamlashgan ilmiy izlanishlar olib borish bilan shug'ullanadi. Turli sohalarda (falsafa, ilohiyot, etika, estetika va hokazo) ilmiy asarlar yaratgan olimlarning madaniyatga nisbatan, uning qonuniyatlari va rivojlanish tendensiyasiga nisbatan bergan baholari majmuyini o'rganish ham madaniyatshunoslik vazifalaridan biridir.

Maqolada madaniyat tushunchasining mazmun-mohiyati yoritib berilgan, shuningdek, madaniyatning shakllanishida ijtimoiy me'yor, xulq-atvor va turmush tarzining ta'siri falsafiy jihatdan tadqiq etilgan.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ НОРМЫ, ПОВЕДЕНИЯ И ОБРАЗА ЖИЗНИ НА ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ

Гулноза Каримова

старший преподаватель

Ферганский государственный университет

Узбекистан, Фергана

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: культура, социальная норма, поведение, образ жизни, материальная культура, духовная культура, ценность, массовая культура.

Аннотация: все общественные науки, изучающие феномен культуры, подходят к нему с точки зрения своего объекта исследования и предметики, но различия между ними и по сей день остаются относительно абстрактными. Культурология занимается проведением таких комплексных научных исследований, как изучение причины и условий возникновения культуры, закономерностей развития и тенденций развития как единой системы, определение ее функций и структуры. Одной из задач культурологии также является изучение совокупности оценок ученого, создавшего научные труды в различных областях (философия, теология, этика, эстетика и др.) В отношении культуры, ее закономерностей и тенденций развития.

В статье освещается сущность понятия культуры, а также философски исследуется

KIRISH

Madaniyat tushunchasi jamiyat tushuncasi singari falsafa fanida eng ko'p qo'llaniladigan tushunchalardan biridir. Madaniyat o'z ichiga muayyan guruhlariga taalluqli bo'lgan qadriyatlarni, ular rioya etadigan me'yorlarni, ular yaratadigan moddiy noz-ne'matlarni qamrab oladi.

“Ma'lumki, “madaniyat” - bu ta'riflari soni yuzdan ortiq bo'lgan ko'p ma'noli tushunchalardan biri hisoblanadi. Ehtimol, aynan shu noaniqlik, shuningdek, “madaniyat” tushunchasining qadriyatga oid va dunyoqarashga oid ravishda ulkan yukka egaligi sababli ko'plab tadqiqotchilar undan foydalanmaslikka harakat qiladilar”[1, 6]. Madaniyat inson faoliyatining mahsuli va sifat ko'rsatkichi sanaladi. Insonning o'zi ham pirovard natijada madaniyat mahsulidir. Jamiyatdagi madaniy muhit qanday bo'lsa, inson ham shunday shakllanadi”[2, 230].

Ijtimoiy normalar insonning nima qilishi, qanday qilishi va nihoyat, qanday bo'lishi kerakligini belgilaydi. **Ijtimoiy normalar tizimi**- odamlarning xulq-atvorini, ijtimoiy guruhlar, jamoalar, tashkilotlarning jamiyat hayotidagi harakatlarini tartibga soluvchi muayyan me'yorlar yig'indisidir.

Ijtimoiy norma - bu jamiyat a'zolarining ijtimoiy ahamiyatga ega xulq-atvori qoidasi. Ijtimoiy normalarning yaxlit, dinamik tizimi jamiyat hayoti, davlat boshqaruvi, davlatni tashkil etish va faoliyat yuritish vositasi, odamlarning muvofiqlashtirilgan o'zaro hamkorligini ta'minlash, inson huquqlari shular jumlasidandir. Bu tizim jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy rivojlanishining ma'lum bir bosqichini, odamlarning hayot sifatini, tarixiy va [milliy xususiyatlarini](#), qishloq hayoti, xarakterini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalar ob'yektiv qonuniyatlar, tendentsiyalar harakatlarini aks ettiradi va aniqlaydi, ya'ni, tabiiy tarixiy zarurat bilan amal qiladigan qonunlardir. Bu qonuniyatlarning ob'yektiv tabiati ularni ilmiy bilish va maqsadli ijtimoiy faoliyatda foydalanish bilan uzviy bog'liqdir.

ASOSIY QISM

Ijtimoiy me'yorlar bir-biri bilan muayyan o'zaro bog'liqlikda ishlaydi. Ijtimoiy me'yorlarni tasniflash yondashuvlarida asosiy va qo'shimcha mezonlar qo'llanilishi mumkin. Normlarning turlarini, normalarning ko'lamini, xulq-atvor qoidalarining sifatini, normani amalga oshirish uchun rag'batlantirish va kafolatlarni, shuningdek xatti-harakatni tushunish va tartibga solish usullarini, ularga rioya qilmaslik uchun sanksiyalar shakllarini aniqlashda normalari hisobga olinadi.

Yuqorida aytilganlarning barchasi ijtimoiy normalar tizimidan iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, estetik va boshqa me'yorlar kabi navlarni ajratish imkonini beradi.

- **Iqtisodiy normalar va standartlar.** Bu normalar ishlab chiqarish rivojlanishini, taqsimlash va iste'mol munosabatlarini, sanoat tarmoqlari o'rtasidagi munosabatlarni standartlar pul va moliya tizimini, banklar, fond birjalari faoliyatini, soliq tizimini tartibga soladi.

- **siyosiy normalar.** Ular ijtimoiy guruhlar, sinflar, fuqarolarning davlat hokimiyatiga bo'lgan munosabatlarini, sinflar, millatlar va elatlar o'rtasidagi munosabatlarni, davlatning boshqa tashkilotlar bilan munosabatlarini tartibga soladi. Siyosiy normalar siyosiy munosabatlarni tartibga solish ko'lami va mazmuniga ko'ra har xil bo'lib, ularda: siyosiy deklaratsiyalarda, davlatlar, siyosiy partiyalar, harakatlar manifestlarida, davlatlar konstitutsiyalarida, siyosiy partiyalarning nizomlari va dasturiy hujjatlarida siyosiy normalar ifodalanadi. Davlatning huquqiy hujjatlarida ifodalanib, ular huquqiy normalar ma'nosiga ega bo'ladi. Siyosiy normalar fuqarolarning davlat va uning organlari bilan munosabatlarini tartibga soladi. Siyosiy normalarga qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari munosabatlarini belgilovchi, tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi normalar ham kiradi.

- **Korporativ normalar.** Jamoat tashkilotlarida, ta'lim muassasalari, korxona birlashmalarida qabul qilingan qoidalar. Bu normalar uyushmalar, muassasalar ustavlarida, nizomlarda va boshqa hujjatlarda ifodalangan. Ular jamoat tashkilotlarini shakllantirish, qurish, faoliyat ko'rsatish tartibini, shuningdek, ushbu tashkilotlar a'zolarining huquqlari, majburiyatlari, munosabatlarini belgilaydi.

Ijtimoiy normalarni turli asoslarga ko'ra tasniflash mumkin:

- **Kelib chiqishi bo'yicha** urf-odatlar (urf-odatlar), axloq, diniy me'yorlar, korporativ va huquqiy me'yorlarni ajratiladi.

- **Tartibga solish sohasi bo'yicha** siyosiy, tashkiliy estetik va huquqiy normalarni ajratish mumkun.

- **Ifoda qilish yo'li bilan-** yozma va og'zaki ijtimoiy normalar.

Ijtimoiy normalar shaxs, butun jamiyat manfaatlari, shuningdek, alohida ijtimoiy guruhlar manfaatlari, xalqaro hamjamiyat manfaatlari bilan bog'liq. Barcha odamlarga, ijtimoiy guruhlarga, butun xalqaro hamjamiyatga xos bo'lgan manfaatlar, qadriyatlarni ifodalovchi ijtimoiy normalarni umuminsoniy me'yorlar deb atash mumkin. Ijtimoiy normalar orasida birinchi o'rinni davlatning paydo bo'lishi, davlat va jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish zarurati bilan shakllangan huquq normalari (huquqiy normalar) egallaydi. Davlat ularning huquq va majburiyatlarini qonun ustuvorligi orqali belgilaydi.

Zamonaviy davrda ijtimoiy munosabatlarni me'yoriy tartibga solish ancha murakkab va xilma-xillik yordamida amalga oshiriladi. Ijtimoiy normalar turlarining xilma-xilligi ijtimoiy munosabatlar tizimining murakkabligi, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarni me'yoriy tartibga solishni amalga oshiruvchi sub'yektlarning ko'pligi bilan izohlanadi.

Axloq yoki axloqiy me'yorlar jamiyat yoki alohida ijtimoiy guruhlarining ezgulik va yomonlik, yaxshilik va yomonlik, adolatli va nohaqlik, halol va insofsizlik haqidagi g'oyalari va shunga o'xshash axloqiy talab va tamoyillarga asoslangan xulq-atvor qoidalaridir. Axloqiy me'yorlarning muhim qismi butun jamiyat yoki uning ko'pchilik a'zolari tomonidan ishlab chiqiladi va qo'llab-quvvatlanadi.

Zamonaviy jamiyat kasbi, kasbi, yoshi, jinsi va boshqa ijtimoiy xususiyatlariga qarab turli xil ijtimoiy guruhlariga bo'linadi. Jamiyatning turli ijtimoiy qatlamlariga mansub axloqiy me'yorlarning xilma-xilligi va hatto nomuvofiqligi quyidagilardan biridir.

Axloq quyidagi ikkita o'ziga xos xususiyat bilan tavsiflanadi. Axloqiy me'yorlar, asosan, insonning, boshqa shaxslarning to'g'ri xulq-atvorini belgilaydi. Axloq ijtimoiy normalarning eng o'zgaruvchan, dinamik turidir. Axloqiy me'yorlarning amalga oshirilishini nazorat qilish butun jamiyat tomonidan yoki alohida ijtimoiy qatlam tomonidan amalga oshiriladi.

Turli xil ijtimoiy normalar, urf-odatlar, an'analar va odatlar, axloqiy me'yorlar singari, ular jamiyat yoki urf-odatlarini, an'analarni tan oladigan alohida ijtimoiy qatlam tomonidan o'rnatiladi va buzilishlardan himoyalanaadi. Shu bilan birga, ijtimoiy normalarning bu turi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Odat - bu uzoq o'tmishda shakllangan xulq-atvor qoidasi. Odatning "yaxshi va yomon", "yomon va yaxshi" kabi baholovchi kategoriyalari bilan aloqasi yo'q.

Zamonaviy jamiyatda amal qiladigan urf-odatlar va axloqiy me'yorlarni farqlash mezoni shundan ko'rinadiki, ular ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Axloqiy me'yorlar bir shaxsning boshqa shaxsga to'g'ri, majburiy munosabatini belgilaydi. Qonunga o'xshatib, bu moddiy normalar deb aytishimiz mumkin. Bizgacha saqlanib qolgan va hozirda qo'llanilayotgan odatlar, birinchi navbatda, protsessual normalar bo'lib, ular axloqiy normalarni amalga oshirish tartibini, tartibga soladi.

Qadim zamonlardan beri saqlanib qolgan protsessual normalar sifatida urf-odatlarini, ularning an'analar bilan bir turga, bir guruhga birlashishi imkonini beradi. An'analar deganda shaxs, korxona, tashkilotlar, davlat va jamiyat hayotidagi har qanday tantanali yoki ahamiyatli, voqealar bilan bog'liq har qanday tadbirlarni o'tkazish tartibini belgilovchi xulq-atvor qoidalari tushuniladi. Urf-odatlardan farqli o'laroq, an'analar nisbatan qisqa muddatda qo'llanilishi mumkin. Ular jamoatchilik fikri tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan har qanday misol tufayli paydo bo'ladi.

Hozirgi vaqtda ijtimoiy normalarning jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalarning ustavlarida mustahkamlangan normalari kabi turi keng tarqaldi. Ba'zan yuridik adabiyotda bu normalar korporativ deb ataladi. Korporativ me'yorlarning o'ziga xosligi shundaki, ular hujjatli, yozma ifoda shakliga ega. Ular rasmiy ravishda mustahkamlangan. Yozma manba, belgilangan

tartibda qabul qilingan nizom bunga misol bo'la oladi. Korporativ normalarni hujjatli, yozma ifodalash shakli ularni qonunga, huquqiy normalarga yaqinlashtiradi. Ammo korporativ normalar huquq xususiyatlariga ega emas va bo'lishi ham mumkin emas, chunki ular o'zlarining o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra huquqiy tartibga solinmaydigan davlat subyektlarining munosabatlarini tartibga soladi.

XULOSA

Kundalik hayotda va fanda madaniyat atamasidan foydalanish to'g'risidagi mulohazalarni xulosa qilib shuni aytish mumkinki, madaniyat eng keng ma'noda insonni o'rab turgan tabiatdan, ijtimoiy munosabatlarda va bevosita o'zida stixiyali ravishda vujudga kelgan tayyor ma'lumotlardan foydalanishni, ongli ravishda ajratib olishni taqozo etadi. Madaniyat tabiatdan farq qiladi, an'analar, ramzlar, til, bevosita taqlid qilish va amaliy o'rganish orqali avloddan-avlodga singdiriladi. Madaniyat shaxs tomonidan, uning sotsial jihatdan shakllanishi jarayonida o'zlashtiriladi va asosan keng tarqalgan va ko'pchilik qabul qilgan axloq, tafakkur va his qilishning parchalaridan tashkil topib, individual harakatlar hissasi bunda juda kamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K.Kalanov. Madaniyat sotsiologiyasi. Darslik. Toshkent, 2020.
2. Falsafa qomusiy lug'at. Toshkent, "Sharq", 2004.
3. M.Abdullayev. Madaniyatshunoslik. Qo'llanma. Farg'ona, 1997.
4. J.Tulenov. Hayot falsafasi. Toshkent, 1993.
5. Рафикова, Д. К., & Каримова, Г. Й. (2020). Ёшларни ижтимоий фаоллигини оширишда қадриятларнинг аҳамияти. *Перекрёсток Культуры*, 2(1).
6. Каримов, Ў., & Каримова, Г. (2021). Ахборот оқими ва ахборот маданиятининг шаклланиш тенденциялари. *Scientific progress*, 2(3), 743-750.
7. Q.Sulaymonov, A.Komilov. Fuqarolik jamiyati fanini o'qitishning dolzarb masalalari. O'quv-uslubiy qo'llanma. Farg'ona, 2021.